

Dorota Sikora

Antoine-Joseph Dezallier d'Argenville i jego dzieło

Ochrona Zabytków 55/3/4, 391-403

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dorota Sikora

architekt krajobrazu

Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków

ANTOINE-JOSEPH DEZALLIER D'ARGENVILLE I JEGO DZIEŁO

Traktat *La Théorie et Pratique du Jardinage* to podstawowe i uniwersalne źródło informacji o osiemnastowiecznym ogrodzie regularnym. Choć tak ważny zarówno dla historyków ogrodów jak i specjalistów z dziedziny rewaloryzacji założen ogrodowych, nie doczekał się tłumaczenia na język polski. Pewne jego fragmenty przytaczali w swoich książkach profesorowie Gerard Ciołek i Longin Majdecki¹. Celem poniższego artykułu jest przybliżenie postaci samego autora – Antoine-Josepha Dezalliera d'Argenville i głoszonych przez niego poglądów.

Wiek XVIII to dla sztuki ogrodowej wiek szczególny – czas ścierania się dwóch stylów w sposobie kształtowania ogrodów: starego, zwanego powszechnie klasycznym lub regularnym i nowego, określanego ogólnie jako krajobrazowy. W tych czasach zmierzchu ogrodu klasycznego ukazało się w Paryżu dzieło niezwykle: *La Théorie et Pratique du Jardinage où l'on traite à fond des beaux jardins, appelés communément les jardins de propreté, comme sont les parterres, les bosquets, les boulingrins, etc...*

1. Antoine-Joseph Dezallier d'Argenville, miedzioryt Vincenzo Vangelisti, 1775

1. Antoine-Joseph Dezallier d'Argenville, copperplate by Vincenzo Vangelisti, 1775

3. *The fourth Thing required in a good Situation, is, the view and Prospect of a fine Country.* Ogród w Wolborzu, kompozycja ogrodowa zakończona widokiem na otaczający krajobraz, Franciszek Placidi, 1768-1773

3. *The fourth Thing required in a good Situation, is, the view and Prospect of a fine Country.* The garden in Wolborz, composition with a view of the surrounding countryside, Franciszek Placidi, 1768-1773

1. Gerard Ciołek, *Ogrody polskie*, Warszawa 1954; Longin Majdecki, *Historia ogrodów*, Warszawa 1981.

Antoine-Josepha Dezalliera d'Argenville, będące uniwersalnym podręcznikiem XVIII-wiecznej klasycznej sztuki ogrodowej. Postać Antoine-Josepha Dezalliera d'Argenville jest w pamięci współczesnych historyków ogrodów do tego stopnia z dziełem tym utożsamiana, że bywa on przedstawiany wyłącznie jako teoretyk sztuki ogrodowej z pominięciem wielu znaczących dokonań w różnych dziedzinach osiemnastowiecznej wiedzy przyrodniczej. Pomyłka ta staje się zrozumiała, kiedy zdamy sobie sprawę ze znaczenia *La Théorie et Pratique du Jardinage* (jak się przyjęło w skrócie ten traktat tytułować) dla wiedzy o sztuce ogrodowej.

Antoine-Joseph Dezallier d'Argenville urodził się w Paryżu 1 lipca 1680 r.² Jego ojciec, również Antoine, handlarz jedwabiu z Lyonu po przeprowadzce do Paryża osiedlił się przy ulicy Saint-Jacques, w parafii Saint Benoit w dzielnicy sztycharzy i drukarzy, gdzie rozpoczął pracę jako księgarz. 13 lutego 1679 r. poślubił Marie Mariette, skolięganą z rodziną Mariette, której członkowie słynęli jako kolekcjonerzy, wydawcy, handlarze sztychów i rytownicy. Za sprawą tego małżeństwa rodzina Dezallier dołączyła do tradycji rodziny Mariette. Antoine-Joseph Dezallier wychowywał się więc w środowisku, w którym uprawiano rytownictwo oraz kolekcjonowano sztychy, dzieła sztuki i różne osobliwości³.

Naukę rozpoczął w gimnazjum w Plessis, jednocześnie pobierając lekcje rysunku u Bernarda Picarta (1673-1733), autora dzieła *Les Impostures innocentes ou Recueil d'estampes d'après divers peintres illustres, tels que Rafael, Le Guide, Carlo Maratti, Le Poussin, Rembrandt, etc. gravées à leur intention, et selon le goût particulier de chacun d'eux, et accompagné d'un discours sur les préjugés de certains curieux touchant la gravure*⁴ (1754) i u księdza Rogera de Pilesa (1635-1709), autora *Conversation sur la Connaissance de la Peinture et sur le Jugement qu'on doit faire des tableaux*⁵ oraz *Cours de Peinture par Principes*⁶. Uczył się również architektury u Alexandra Jean-Baptiste Le Blonda (1679-1719), z którym później podjął współpracę.

Dezallier miał 29, a jego współpracownik Le Blond 30 lat, kiedy w 1709 r. ukazało się liczące 208 stron dzieło *La Théorie et Pratique du Jardinage*. Udział Le Blonda w tworzeniu książki był znaczący. Zawierała 32 ilustracje, z których autorem około 2/3 był właśnie on. Le Blond już jako młody człowiek cieszył się opinią świetnego architekta. W 1706 r., w wieku 27 lat został zaangażowany do budowy Hotel Vendôme przy Pałacu Luksemburskim w Paryżu. Następnie zrealizował Hotel de Clermont przy rue de Varennes (również w Paryżu) oraz zamek w Châtillon. Po otrzymaniu od cara Piotra Wielkiego niezwykle intratnej propozycji, uzyskał od króla pozwolenie na pracę w Petersburgu. Wykonał tam wiele projektów, a przede wszystkim nadzorował prace w Peterhofie, w tym również opracował projekt pałacowych ogrodów. Zmarł w Rosji w 1719 r. Zanim jednak opuścił Francję, wziął udział w opracowaniu dwóch pierwszych edycji *La Théorie et Pratique du Jardinage* z 1709 i 1713 r. Wskutek wielu nieporozumień przez wiele lat właśnie jemu przypisywano pełne autorstwo omawianego dzieła.

Po drugiej edycji *La Théorie et Pratique du Jardinage* w 1713 r. Antoine-Joseph Dezallier wyjechał na dwa lata do Włoch, gdzie kontynuował studia nad sztuką i architekturą. Kiedy powrócił do Paryża w 1716 r. w związku ze śmiercią ojca, otrzymał stanowisko sekretarza królewskiego i w 1718 r. poślubił Françoise Thérèse Hénard. W 1733 r. otrzymał tytuł Członka Rady Królewskiej. Po opublikowaniu pracy dotyczącej historii naturalnej w 1742 r. został przyjęty w poczet członków wielu europejskich towarzystw naukowych i akademii, włącznie z Królewską Akademią Nauk w Londynie w 1750 r.

W 1748 r. na prośbę Jeana Le Ronda d'Alamberta i Denisa Diderota Dezallier został głównym autorem haseł i artykułów dotyczących sztuki ogrodowej i hydrauliki w *l'Encyclopédie*. Sam napisał 267 haseł z 741 i pomagał w przygotowaniu wielu ilustracji do tomu I. Ponadto był autorem szeregu naukowych publikacji dotyczących historii naturalnej, amatorsko zajmował się komponowaniem muzyki⁷. Zmarł 29 listopada 1765 r. w wieku 85 lat, pochowano go w Saint-Nicolas des Champs.

2. Dane biograficzne dotyczące Antoine-Josepha Dezalliera d'Argenville podano za: Michel Conan, *La Famille Dezallier, Créateurs de jardins et de paysages en France de la renaissance au XXIe siècle*, t. 1, pod redakcją Michela Racine'a, Wersal 2001, Ecole Nationale Supérieure du Paysage.

3. Michel Conan przytacza katalog dzieł oferowanych przez ojca 19-letniego wówczas Antoine-Josepha Dezalliera w 1699 r. w jego księgarni la Couronne d'Or, przy ulicy Saint Jacques. Katalog prezentuje dzieła z podziałem na dyscypliny: filozofia etyczna, przyroda, medycyna i farmacja, matematyka i architektura, języki obce i słowniki. Jedyne pozycje z zakresu ogrodnictwa, jakie wymienia katalog księgarni to: *L'Agriculture et Maison rustique* w opracowaniu Estienne i Liébault, *L'Instruction pour les jardins Fruitiers et Potagers* pióra La Quintinie. Figuruje one na liście dzieł z dziedziny przyrody, obok *Historii naturalnej* Pliniusza i *Owadów* Gardarda. W dziale architektury i matematyki znajdujemy *Architec-*

tura curiosa et nova sea fundamenta hydrogica, L'Atlas ou Description de la Savoye et du Piedmont avec toutes les villes, les édifices, les jardins, les places fortes, oraz dzieła Blondela: *Cours d'architecture avec toutes les figures* z 1698; *L'art de jeter les bombes* z 1699; *La nouvelle manière de fortifier les places* z 1699; *Le cours de mathématiques* z 1699.

4. *Niewinne oszustwa lub zbiór sztychów wzorowanych na sławnych malarzach, takich jak (...) etc. wykonanych na ich cześć i zgodnie z właściwym dla nich stylem, uzupełnionych wykładem o przesądach niektórych miłośników grawernictwa.*

5. *Rozmowa na temat wiedzy dotyczącej malarstwa i wyrażania opinii na jego temat.*

6. *Metodyczny Kurs Malarstwa.*

7. William Howard Adams, *Dezallier D'Argenville and the Garden of the Enlightenment*, materiały pokonferencyjne, The Tenth Congress on the Enlightenment, Dublin 1999.

Dezallier miał niewielu poprzedników w kręgu teoretyków ogrodu klasycznego. Najważniejsi z nich to Jaques Boyceau, autor opublikowanego w 1638 r. *Traité de Jardinage*, Claude Mollet autor *Théâtre des plans et jardinages* (1652 r.) oraz André Mollet autor *Le jardin de plaisir* (1651 r.). Te wielkie dzieła adresowane były do wybranych odbiorców: królowej szwedzkiej Krystyny czy też do Nicolasa Fouqueta, ministra finansów Ludwika XIV i właściciela Vaux-le-Vicomte. W przeciwnieństwie do dzieł poprzedników popularność traktatu Dezalliera sięgała dużo dalej niż kręgi elit związanych z monarchiami i ich najbliższym otoczeniem. Uniwersalizm treści i powszechność użycia *La Théorie et Pratique du Jardinage* i były prawdopodobnie świadomym zamierzeniem Dezalliera, który ujął zagadnienia kompozycji ogrodu klasycznego w matematyczne i geometryczne reguły, łatwe do przetłumaczenia na języki obce i przeniesienia na grunt inny niż francuski, wspomagając je obszernie objaśnionymi na rysunkach praktycznymi przykładami.

Dezallier był typowym przedstawicielem epoki Oświecenia – metodycznym obserwatorem, starającym się przelać na papier swoje spostrzeżenia, zrozumieć zaobserwowane zjawiska i zrelacjonować je w sposób prosty i praktyczny. W czasie swoich podróży po Francji, Włoszech i Anglii zbierał informacje o sztuce ogrodowej, uzupełniając je szkicami z podróży. Swoją książkę kierował do *osób milujących wieś, do Ogrodników i Inżynierów*. Miało to być więc dzieło przede wszystkim użyteczne, prezentujące w sposób przystępny, zarówno aktualne trendy w planowaniu ogrodów, jak i najnowsze osiągnięcia techniki i sztuki ogrodniczej.

La Théorie et Pratique du Jardinage opublikował w 1709 r. Jean Mariette, który uzyskał wówczas pozwolenie króla jedynie na anonimowe wydanie tej książki. Kolejne oryginalne edycje były publikowane w 1713, 1732 i 1747 r. – druga i trzecia przez Jeana Mariette, czwarta przez Pierre-Jeana Mariette. Ostatnie wydanie, znacznie poszerzone w stosunku do pierwszego, ukazało się w 1760 r. w oficynie Jomberta w Paryżu.

W 1712 r. *La Théorie et Pratique du Jardinage* została przetłumaczona przez Johna Jamesa na angielski⁸. Na liście subskrybentów znalazło się 236 nazwisk, w tym aż 69 z tytułami szlacheckimi. Na uwagę zasługuje wstęp, jakim angielską wersję dzieła

opatrzone. John James pisze tam między innymi: *Plansze zawierające ilustracje nie równają się z niczym, co dotąd zostało wydane na temat ogrodnictwa, a jeżeli zawarte tam zalecenia im dorównują, to dużo czasu upłynie zanim angielskie ogrody przewyższą pod względem doskonałości najstynniejsze ogrody we Francji i we Włoszech, albowiem roślinność i naturalne piękno boskietów, parterów i wgłębników, będących przedmiotem tego dzieła, są w tych krajach niepowtarzalne*. W 1731 r. przetłumaczono *La Théorie et Pratique du Jardinage* na język niemiecki⁹. W tym czasie ukazywały się również liczne pirackie wersje książki, co świadczy o jej dużej popularności: przed końcem wieku siedem we Francji, trzy w Holandii¹⁰, również kilka w Niemczech. Dzieło Dezalliera było także powszechnie znane w osiemnastowiecznej Polsce.

Zamieszczone w *La Théorie et Pratique du Jardinage* plany przedstawiające propozycje ogrodów miały kompozycyjnie wiele wspólnego z dziełami André Le Nôtra, ale różniła je skala – w przeważającej większości dotyczyły ogrodów obszarowo znacznie mniejszych niż te zakładane dla Króla Słońce. Można przyjąć, że w czasie kiedy świetność ogromnych fortun arystokratycznych powoli zaczęła przemijać Dezallier starał się znaleźć odbiorców swojego dzieła również wśród mniej zamożnych klas społecznych. Stąd zwłaszcza w późniejszych wydaniach książki obok propozycji wspaniałych ogrodów rezydencjonalnych znalazły się projekty niewielkich ogrodów miejskich.

Kolejna ważna cecha kompozycji ogrodowych Dezalliera to ich otwarcie na otaczający krajobraz. Znaczenie otwarć widokowych zostało przez Dezalliera podkreślone już w pierwszym wydaniu w 1709 r. Na przykład pisał: *Obrzeża parterów należy zaakcentować wyróżniającymi się formami. Ze względu na płaską powierzchnię, wymagają one urozmaicenia (...). Ale to zależy od sytuacji: jeżeli zauważymy, że z perspektywy któregoś boku parteru wyłania się interesujący widok, bok ten powinien pozostać odkryty*.

Dezallier zalecał stosowanie w ogrodzie rozwiązania typu „a-ha”¹¹, aby nie ograniczać powiązań widokowych ogrodu z otaczającym krajobrazem. Dopatrywano się w tym wpływu rodzącej się estetyki angielskich ogrodów krajobrazowych, chociaż w rzeczywistości zainteresowanie estetyką wiejską we Francji pojawiło się znacznie wcześniej, czerpiąc z klasycznych wzorów sztuki włoskiej. Wg Michela

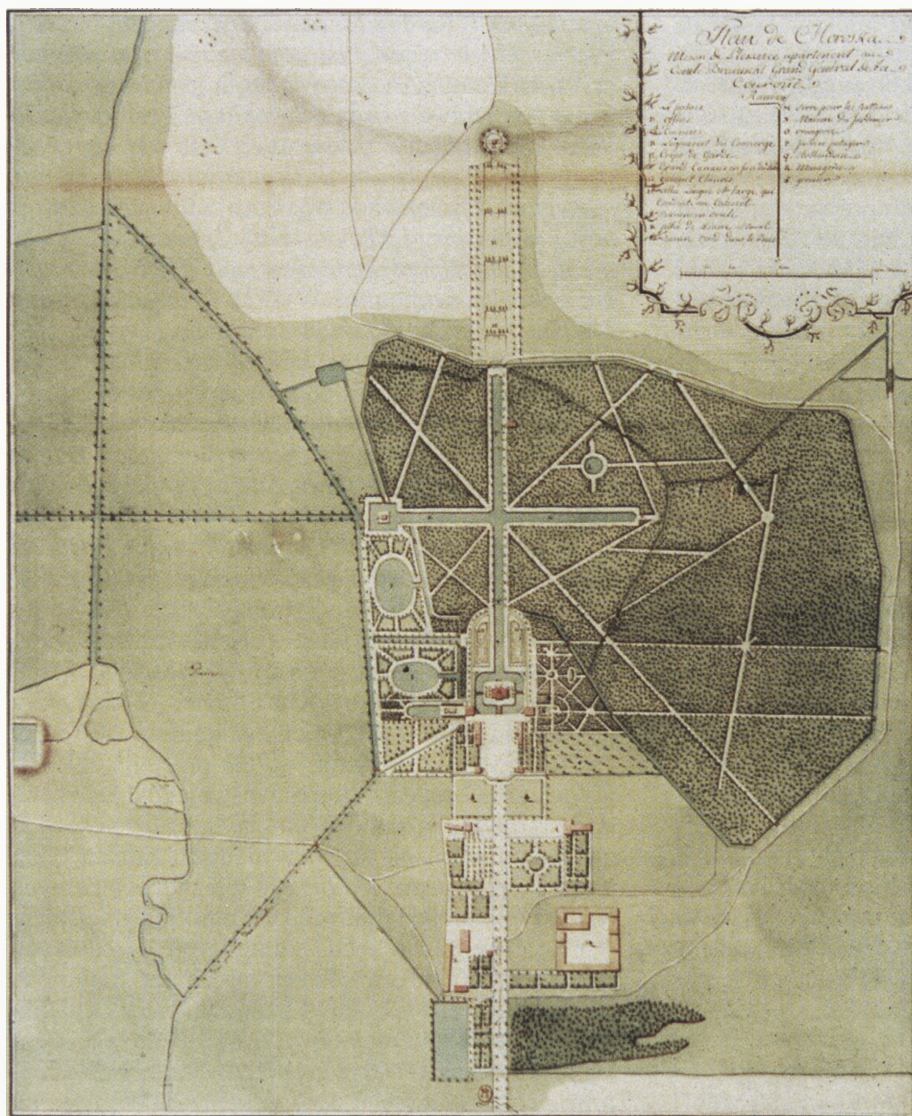
8. Pierwszego tłumaczenia na język angielski dokonano z inicjatywy Jamesa Johnstona z Twickenham, który rozreklamował książkę wśród reprezentantów obu izb Parlamentu. Dzieło to zamówiło 69 arystokratów: lordów, markizów, hrabiów lub książąt, 46 kawalerów (sir), 83 Panów (esquire) oraz blisko dwadzieścia innych osób. Wśród nich znajdujemy takie nazwiska, jak Joseph Addison esq., John Aislabies esq., Mr Nicolas Hawksmoor, Georg i Thomas Pitt esq., John Pringle esq. i Robert Walpole esq. Tłumaczenia dokonał John James. Ukazało się w 1712 r. pod tytułem *The Theory and Practice of Gardening*, z pominięciem nazwiska autora, i stanowiło wierne

odzwierciedlenie pierwowzoru. Poprzedzał je wstęp, w którym tłumacz informował, że nie zna nazwiska autora i wysuwał przypuszczenie, że jest nim raczej architekt niż ogrodnik. Kolejna edycja tego tłumaczenia z roku 1728, *with very large additions and a new treatise of flowers and orange trees*, została przypisana Le Blondowi.

9. Znane są przynajmniej trzy edycje tłumaczenia Frantza Antona Danreittera w Augsburgu, które ukazały się nakładem wydawnictwa J.A. Pfeffel w latach 1731, 1753 i 1764.

10. W 1711, 1715 i 1739 r.

11. Wyd. III z 1747 r., il. 2.

2. *The Pleasure of seeing from the End of a Walk, or off a Terrass for four or five Leagues round, a vast Number of Villages, Woods, Rivers, Hills and Meadows with a thousand other Varieties that make a beautiful Landskip, exceeds all that I can possibly say of it.* Ogród Branickich w Choroszcy. Oś główna założenia zakończona pagórkem z altaną, skąd rozciągał się widok na dolinę Narwi. Pierre Ricaud de Tirregaille, połowa XVIII w.

2. *The Pleasure of seeing from the End of a Walk, or off a Terrass for four or five Leagues round, a vast Number of Villages, Woods, Rivers, Hills and Meadows with a thousand other Varieties that make a beautiful Landskip, exceeds all that I can possibly say of it.* The Branickis' Garden in Choroszcz. The main axis of the premise ends with a hillock and a bower offering a view of the Narew valley. Pierre Ricaud de Tirregaille, mid-eighteenth century

Conana¹² teorie głoszone przez Dezalliera nie mają większego związku z rozkwitającą wówczas angielską sztuką krajobrazową. Wprost przeciwnie, Dezallier krytykuje całkowite zintegrowanie ogrodów z krajobrazem, gdyż według niego powoduje to, że wydają się być *mniej niż są w rzeczywistości: albowiem na tle sąsiedniej wsi, z którą się zlewają, nie wydają się być większe od dłoni; co kłóci się z podstawową maksymą, zgodnie z którą należy zawsze dążyć do optycznego powiększania ogrodu*¹³.

Opisywana przez niego sztuka ogrodowa opiera się na dążeniu do różnorodności, łączy formy płaskie z wysokościowo zróżnicowanymi, rośliny zimozielone z tracącymi na zimę liście, widoki na uporząd-

owane wnętrza ogrodowe z wyreżyserowanymi widokami na otaczający krajobraz. Takie kontrastowe zestawienia miały za zadanie nie dopuszczać do powstania uczucia znużenia ogrodem, stale zaskakiwać i rozbudzać ciekawość.

Traktat Dezalliera składa się z dwóch części – pierwszej poświęconej teorii i drugiej praktyce – podzielonych odpowiednio na osiem i dziesięć rozdziałów¹⁴. Część pierwsza opisuje takie zagadnienia, jak: zasady wyboru lokalizacji dla budynku mieszkalnego i ogrodu, generalne rozplanowanie ogrodu, następnie zakładanie parterów i rabat, sadzenie alei i szpalerów, zakładanie i pielęgnowanie boskietów i znajdujących się w nich gabinetów, wykonywanie

12. Michel Conan, op. cit.

13. Wyd. II z 1713 r., str. 20.

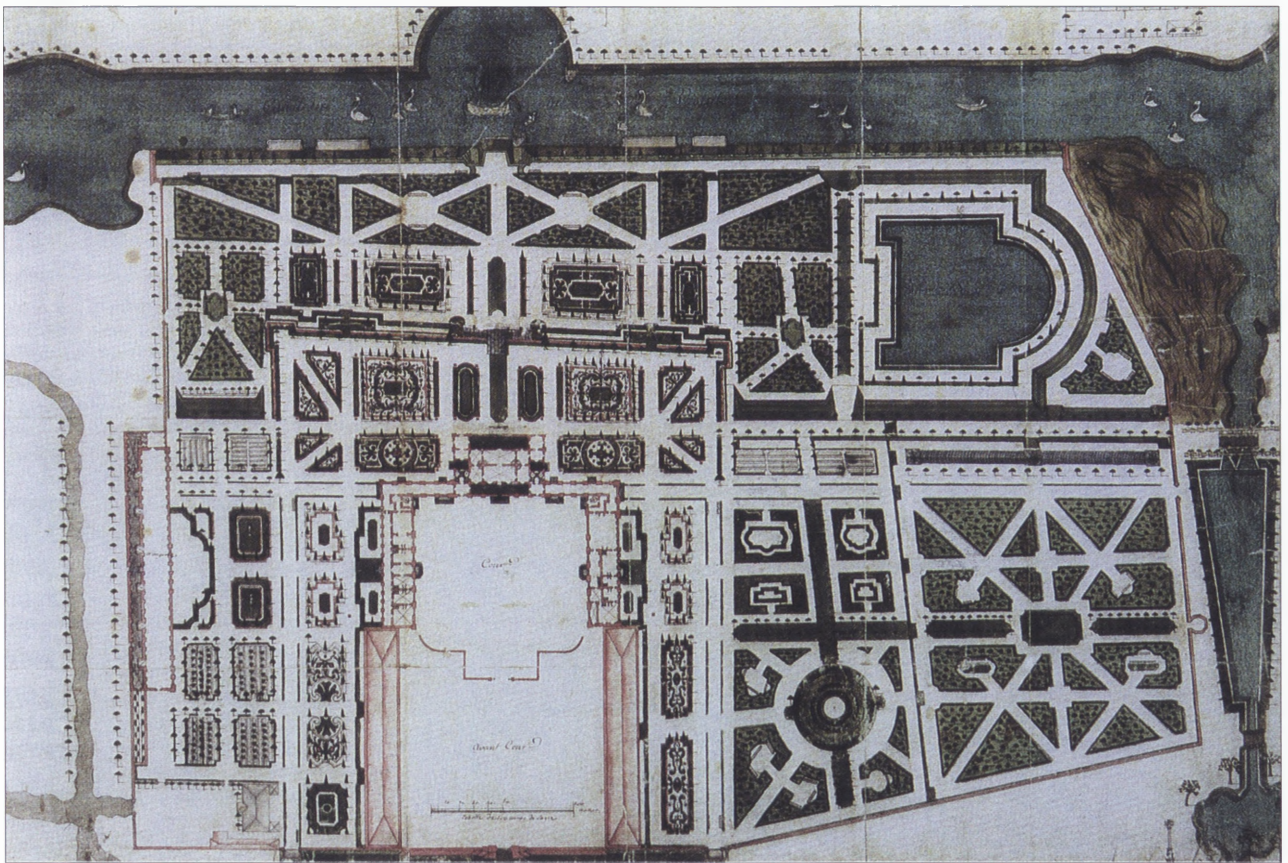
14. Opracowano na podstawie wersji angielskojęzycznej traktatu *The Theory and Practice of Gardening*, wydanej w Londynie

w 1712 r., w tłumaczeniu Johna Jamesa, będącej wiernym tłumaczeniem pierwszego francuskiego wydania z 1709 r. W artykule zachowano oryginalną osiemnastowieczną pisownię angielską.

wgłębników i zagospodarowywanie skarp, budowa pawilonów ogrodowych, właściwa ekspozycja rzeźb figuralnych, waz i innych elementów wystroju architektonicznego ogrodu. Część druga poświęcona jest zagadnieniom o bardziej technicznym zabarwieniu. Dezallier udziela podstawowych porad dotyczących stosowania zasad geometrii przy zakładaniu ogrodu, następnie omawia roboty ziemne oraz zasady projektowania i budowy tarasów i schodów, po czym przechodzi do sposobów przenoszenia skomplikowanych rysunków projektowych w teren w trakcie prowadzenia prac realizacyjnych. Kolejne rozdziały dotyczą materiału roślinnego: doboru odpowiednich gatunków drzew, sposobu obsadzania różnych części ogrodu, produkcji i pielęgnacji młodych sadzonek. Dwa ostatnie rozdziały poświęcone są sprawom wody w ogrodzie: jej poszukiwaniu oraz

wykorzystaniu w fontannach, basenach i kaskadach, także budowie tych urządzeń. Trudno w artykule wyczerpać bogatą tematykę całości dzieła Dezalliera, w związku z czym, aby nie zawęzić tematu postanowiłam ograniczyć się obecnie do omówienia tylko części pierwszej.

Początek traktatu to rodzaj prezentacji i autokomentarzy samego autora. Dezallier podkreśla swoją znajomość włoskich, łacińskich, francuskich i hiszpańskich dzieł z zakresu ogrodnictwa jak również znajomość czołowych założeń ogrodowych Paryża i Wersalu. Powołuje się na swoje praktyczne doświadczenie zdobyte przy zakładaniu wielu ogrodów, co według niego upoważnia go do wypowiedzania się na piśmie w tej tematyce. Jednocześnie namawia czytelników do zakładania ogrodów, które będą czymś więcej niż zwykłym ogrodem użytkowym¹⁵.

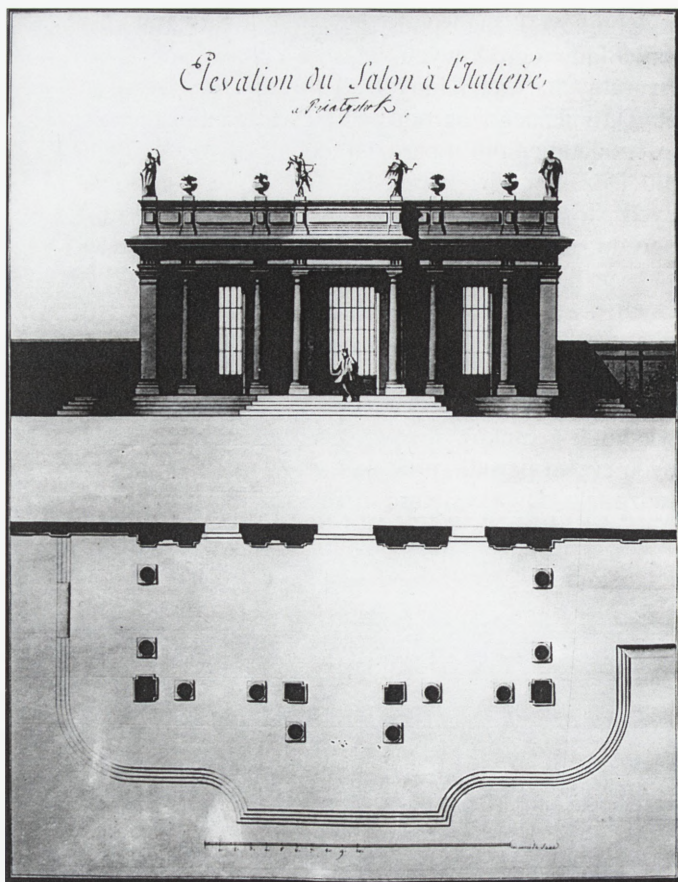
7. Green Walks are almost all sowed with Grass, except the two raked Paths along the Hedges, they serve in Places out of the way, for the saving Expences. Ogród w Wilanowie w czasach Marii Zofii i Augusta Czartoryskich – wiele dróg ogrodowych, zwłaszcza w części boskietowej zaprojektowano w formie Zielonych Aleji

7. Green Walks are almost all sowed with Grass, except the two raked Paths along the Hedges, they serve in Places out of the way, for the saving Expences. The garden in Wilanów at the time of Maria Zofia and August Czartoryski – numerous garden paths, especially in the bosquet part, were designed as Green Walks

15. This, at least, I am sure of, that such a garden, as I propose in the following Chapters, I shall do a private man more credit than the finest Fruit and Kitchen Gardens in the World, which in truth,

seem to argue, that their Master has more regard to his profit, than to any other consideration, Londyn 1712, cz. I, roz. I, s. 4

Omawiając zasady wyboru właściwej lokalizacji dla domu i ogrodu odwołuje się do zasad głoszonych przez Witruwiusza¹⁶. Za najważniejsze czynniki decydujące o takim wyborze uważa korzystne lokalne warunki klimatyczne, łatwy dostęp komunikacyjny do posiadłości, żyzność gleby. Odradza lokalizację zarówno w dolinie, jak i w terenie górzystym, a także zorientowanie bryły budynku na południe lub zachód przytaczając w uzasadnieniu opinię, że upał osłabia ludzki organizm, a chłód go wzmacnia. Za ekspozycję najkorzystniejszą dla ogrodu uważa ekspozycję południową. Bardzo ważne jest też dla niego atrakcyjne sąsiedztwo ogrodu, co umożliwia kształtowanie otwarcie widokowych na otaczający krajobraz¹⁷. Aby dokonać właściwego rozplanowania kompozycji ogrodowej niezbędne jest dokładne przeanalizowanie zalet i wad terenu, na którym ogród powstaje, następnie umiejętne podkreślenie tych pierwszych i ukrycie drugich¹⁸. Dezallier widzi niebezpieczeństwo, jakie niesie za sobą dla projektanta ogrodu zły smak klienta i przestrzega przed uleganiem naciskom¹⁹. Z kolei stara się pomóc właścicielom ogrodów w wyborze odpowiedniego dla nich projektanta, określając wymagania, jakim musi on sprostać. Pożądane umiejętności to znajomość geometrii i architektury, zdolności rysunkowe, znajomość materiału roślinnego, dobry smak, będący wynikiem studiów nad obiektami powszechnie uważanymi za piękne, praktyczne doświadczenie w sztuce ogrodowej. Następnie opisuje czynniki, które powinny decydować o wielkości ogrodu: możliwości finansowe właściciela²⁰ i kubatura budynku mieszkalnego, do której ogród powinien być dopasowany²¹.

4. At the End of these Walks, the Walls may be pierced with Grills or have openings with Ditches at Foot of them, to continue the view. Pawilon Włoski w Ogrodzie Branickich w Białymstoku, usytuowany na zamknięciu jednej z głównych alei ogrodowych. Okna w tylnej ścianie budowli dawały możliwość wglądu z ogrodu do Zwierzyńca Daniela, lata 50. XVIII w.

4. At the End of these Walks, the Walls may be pierced with Grills or have openings with Ditches at Foot of them, to continue the view. The Italian Pavilion in the Branicki Garden in Białystok, situated at the end of one of the chief garden avenues. Windows in the back wall enabled the spectator to see the Fallow Deer Garden, 1750s

16. *I shall not take upon me here to quote those Authors, tho' possibly I have read most of them, but rather content myself to mention what Vitruvius says, speaking of the situation of the Country-Houses: He tells us that in the situation of a Country-House, Respect should be had to the region of the Air, the Climate, and to the Conveniency of the Place; that the place should be easily accessible, fertile, plenteous in itself, and adjoining to Rivers and Ports (...) That above all it should be healthful, not situate in low and marshy Ground (...). That on the other hand, the Situation be not to high and mountainous, lest it be subject to Fogs and Storms of Wind, which destroy and tear up all before them: And lastly, that the House be not turn'd to the South, or West, because Heat weakens the Body and Cold strengthens it, ibidem, 1712, cz. I, roz. II, Of the Situation of the Ground, and of the Choice one ought to make thereof, s. 7.*

17. *The fourth Thing required in a good Situation, is, the View and Prospect of a fine Country (...). For my own part, I esteem nothing more diverting and agreeable in a Garden, than a fine view, and a Prospect of a noble Country. The Pleasure of seeing, from the end of Walk, or off a Terrass, for four or five Leagues round, a vast number of Villages, Woods, Rivers, Hills and Meadows with a thousand other Varieties that make a beautiful Landskip, exceeds all that I can possibly say of it (...)", ibidem, 1712, cz. I,*

roz. II, Of the Situation of the Ground, and of the Choice one ought to make thereof, s. 13.

18. *To make a complete Disposition and Distribution of a general Plan, respect must be had to the Situation of the Ground (...), to understand the natural Advantages and Defects of the place: to make use of the one and to redress the other", ibidem, 1712, cz. I, roz. III, Of the Disposition and General Distribution of Gardens, s. 15.*

19. *An Architect has sometimes great cause to complain, that he is obliged to subject his Genius and good Taste to the wrong notions of the Gentlemen he has to do with, who are often so fond of their own opinions, as to spoil many good designs, ibidem, 1712, cz. I, roz. III, Of the Disposition and General Distribution of Gardens, s. 16.*

20. *It is better therefore to be content with a reasonable Spot of ground well cultivated, than to be ambitious of having Parks of such extent that three quarters of them are ordinarily neglected, ibidem, 1712, cz. I, roz. III, Of the Disposition and General Distribution of Gardens, s. 19.*

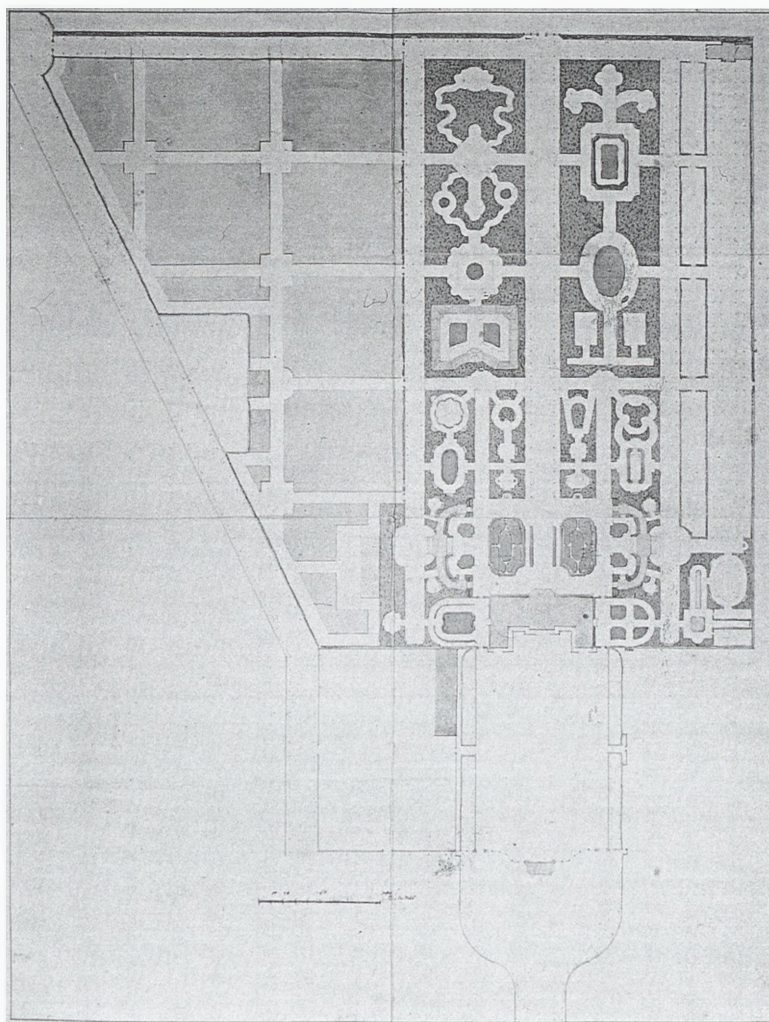
21. *Lastly he should consider the charge he would be at, and Proportion the size of his Building and the Extent of his Garden accordingly, ibidem, 1712, cz. I, roz. III, Of the Disposition and General Distribution of Gardens, s. 20.*

Poszczególne formy zagospodarowania ogrodu mają swoje ściśle określone miejsca w przestrzeni: w bezpośrednim sąsiedztwie budynku powinny znaleźć się partery haftowe, otoczone strzyżonymi boskietami lub szpalerami. Te masywy wysokiej zieleni, kontrastowo zestawione z płaskimi parterami powinny być w miarę możliwości ażurowe w formie.

Dezallier poleca tu zadrzewienia typu *Quincunce*, szpalery półpełne, boskiety poprzecinane licznymi perspektywami, z wieloma gabinetami i salami wewnątrz, zdobionymi wgłębnikami, fontannami i treżazami. Na półkolistym zazwyczaj zamknięciu części parterowej ogrodu powinny znaleźć się partery haftowe z fontannami, przecięte trójpromiennym układem dróg (*Patte d'oie*), łączących się z układami alejowymi dalszych części ogrodu. Szkielet ogrodu powinny wyznaczać dwie przecinające się pod kątem prostym drogi – jedna położona na osi głównej budynku mieszkalnego, druga do niej prostopadła w części centralnej ogrodu. W porównaniu do pozostałych dróg ogrodowych ich szerokość powinna być podwojona. Na ich zakończeniach powinny znaleźć się ozdobne kraty w ogrodzeniu lub bramy, dające możliwość wglądu w otaczający krajobraz. Zamiennie proponowane rozwiązanie to tzw. „a-ha”²².

Dezallier uczula na konieczność wprowadzania różnorodności do ogrodu. Odradza stosowanie tego samego motywu w blisko siebie położonych fragmentach kompozycji ogrodowej (np. gabinetów czy sal w boskietach o takim samym kształcie i wystroju), gdyż powoduje to znużenie oglądającego. Jedynym wyjątkiem są te partie ogrodu, które można ogarnąć jednym spojrzeniem (np. partery haftowe) i ocenić zachowanie zasady symetrii w ich kompozycji²³. Dezallier wyróżnia cztery podstawowe typy parterów:²⁴ parter haftowy (*Parterre de broderies*), kompartmentowy (*Parterre*

de broderies à compartiments), angielski (*Parterre à l'Angloise*), parter rabatowy (*Parterre de pièces coupées*). Partery angielskie poleca zwłaszcza w sąsiedztwie oranżerii – wówczas przyjmują one nazwę parterów oranżeriowych (*Parterre de l'Orangerie*). Dezallier wspomina również o parterach wodnych (*Parterre d'eau*), jednak nie omawia ich szczegółowo,

5. The same Work should never be repeated on both Sides, but in open Places, where the Eye by comparing them together may judge of their conformity. Symetria parterów i różnorodność form boskietów w ogrodzie Brühla na Woli. Jan Fryderyk Knöbel, po 1753 r.

5. The same Work should never be repeated on both Sides, but in open Places, where the Eye by comparing them together may judge of their conformity. Symmetrical parterres and variegated bosquet forms in the Brühl garden in Wola (a district of Warsaw). Jan Fryderyk Knöbel, after 1753

22. At the end of these walks, the walls may be pierced with Grills or have openings with Ditches at the Foot of them, to continue the view, ibidem, 1712, cz. I, rozdział III, Of the Disposition and General Distribution of Gardens, s. 25.

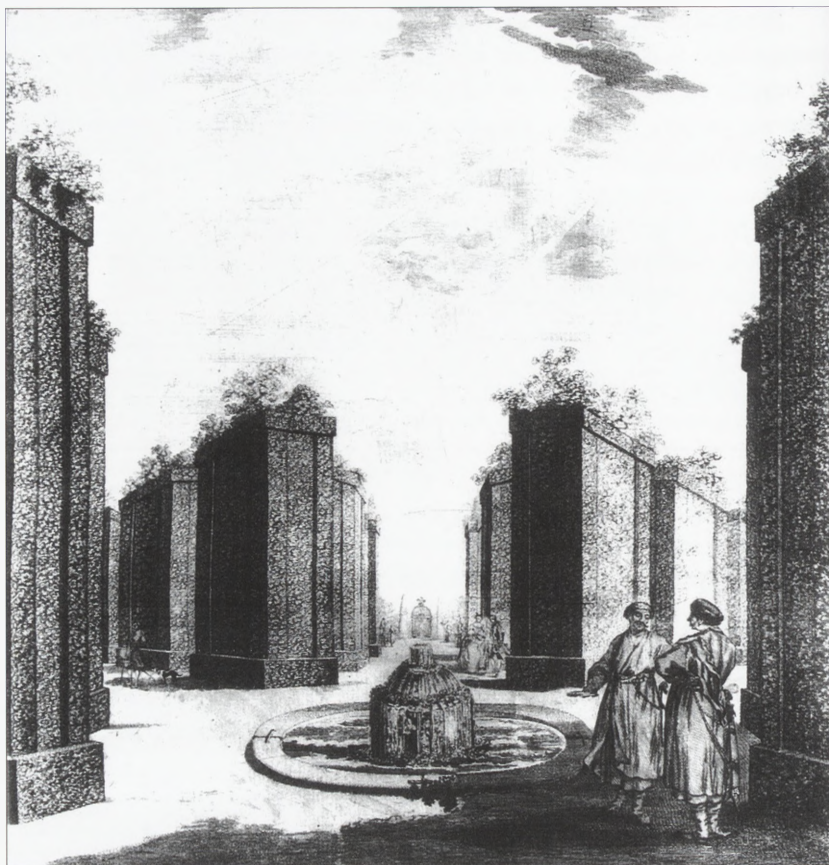
23. The same work should never be repeated on both sides, but in

open places, where the eye by comparing them together may judge of their conformity, ibidem, 1712, cz. I, roz. III, Of the Disposition and General Distribution of Gardens, s. 28.

24. Ibidem, 1712, cz. I, roz. IV, Of Parterres and Borders of several Kinds, s. 33-34.

6. *Tis a general Rule to keep open the principal Walks, such as those that face a Building, Pavilion, Cascade, or the like, and these likewise should be kept wider then others, that from the End of the Walk you may see Part of the front of a House or some other Handsome object.* Widok z części boskiotowej Ogrodu Branickich w Białymstoku w kierunku Pawilonu pod Orlem, lata 50. XVIII w.

6. *Tis a general Rule to keep open the principal Walks, such as those that face a Building, Pavilion, Cascade, or the like, and these likewise should be kept wider then others, that from the End of the Walk you may see Part of the front of a House or some other Handsome object.* View from the bosquet part of the Branicki Garden in Białystok towards the Pavilion under the Eagle, 1750s

gdź nie jest to element powszechnie stosowany w jego czasach. Parterom towarzyszą rabaty brzeżne (*Plates-handes*), których Dezallier wyróżnia pięć rodzajów: ciągłe – otoczone bukszpanem i wypełnione sezonowym obsadzeniem kwiatowym; z wyniesieniem ukształtowanym po środku (tzw. karpi grzbiet); rabaty kompartymentowe – podzielone ścieżkami na kilka fragmentów zgodnie z kompozycją parteru, któremu towarzyszą; rabaty płaskie – obrzeżone bukszpanem z pasem trawnika pośrodku, często ozdabiane geometrycznie formowanymi lub kwitnącymi krzewami, wazami lub wystawianymi w pojemnikach na lato roślinami oranżeriovymi; rabaty towarzyszące parterom oranżeriovym – z obwódką bukszpanową i częścią środkową wysypaną piaskiem lub żwirem, przystosowaną do ekspozycji roślin oranżeriovych.

Opisując aleje ogrodowe Dezallier dostrzega nie tylko ich użytkowy charakter, ale też traktuje je jako ważny i atrakcyjny wizualnie element kompozycji

ogrodowej²⁵. Wyróżnia kilka ich rodzajów. Aleje ogrodowe zamknięte są uformowane na kształt bindażu z posadzonych rzędowo drzew lub ciętych szpalerów, dając latem schronienie przed upałem. Aleje otwarte, obsadzone strzyżonymi cisami i niskimi żywopłotami bukszpanowymi towarzyszą parterom, wgłębnikom, ogrodom kuchennym. Mogą być też obsadzone wysokimi szpalerami i drzewami, jednak formowanymi tak, aby ich korony nigdy nie przysłoniły nieba. Wszystkie główne drogi ogrodowe (prowadzące do budynku mieszkalnego, pawilonów ogrodowych, kaskad) powinny być alejami otwartymi, szerszymi niż pozostałe i zakończonymi widokami na najważniejsze elementy kompozycji ogrodowej. Aleje mogą być pojedyncze – wyznaczone dwoma rzędami drzew lub dwoma ścianami szpaleru, lub podwójne – wyznaczone odpowiednio przez cztery rzędy drzew czy ściany szpalerów. W tym ostatnim przypadku aleja środkowa powinna być obsadzona dwoma rzędami drzew z możliwością przechodzenia pomiędzy nimi

25. *Walks in Garden, like Streets in a Town, serve to communicate between Place and Place, and are so many Guidances and means to conduct throughout a Garden: Besides the Agreeableness and Convenience they constantly afford in Walking, they make one of the principal Beauties of Gardens, when they are well executed and well kept*, ibidem, 1712, cz. I, roz. V. Of Walks, Counter-

walks, and Palisades, s. 40.

26. *Their Rise should seldom or never exceed three Inches in a Fathom, lest the Walk be spoiled by the Torrents of Water*”, ibidem, 1712, cz. I, roz. V. Of Walks, Counter-walks, and Palisades, s. 42.

do położonych skrajnie dwóch węższych dróg, również obsadzonych drzewami, ale z przestrzenią pomiędzy pniami wypełnioną ciętym szpalerem. Aleje podwójne, jako najbogatsze w formie, powinny być lokalizowane w najbardziej reprezentacyjnych częściach ogrodu. Czasami w ogrodach mogą być stosowane również tzw. aleje zielone i aleje białe. Aleje zielone, to te których środek zajmuje pas trawnika. Znajdują one zastosowanie w mniej uczęszczanych partiach ogrodu i mogą być sposobem na ograniczenie kosztów utrzymania nawierzchni. Aleje białe, to takie, które wysypane są bardzo jasnym piaskiem i stale grabione.

Drogi powinny być lekko wyniesione ponad poziom terenu i wyprofilowane w celu odprowadzenia wody. Ich spadek podłużny nie powinien być większy niż trzy cale na sześc²⁶. Przy dużych pochyłościach należy wykonać biegnące ukośnie w stosunku do kierunku spadku schody darniowe (*Allée en Zic-Zac*). Szerokość dróg powinna być dostosowana do ich długości²⁷, co jest niezmiernie istotne dla utrzymania właściwych proporcji całości kompozycji ogrodowej.

Dezallier podaje receptę na wykonanie najczęściej wówczas stosowanej nawierzchni drogi żwirowej. Nakazuje po wykorytowaniu terenu pod drogę ułożyć na dnie warstwę tłuczni kamiennego o grubości 7-8 cali, na to nasypać warstwę mialu kamiennego (przesianego przez sito) grubości 2 cali, następnie trzy razy ubić na mokro całą powierzchnię wykonanej drogi i posypać po wierzchu żwirem, również zagęszczonym na mokro²⁸.

Drogom ogrodowym często towarzyszą szpalery, które Dezallier uważa za jedno z ważniejszych elementów kompozycji ogrodowej. Najczęściej stosowane szpalery to długie i jednolite ściany zieleni, ramujące kwatery boskietów, czy oddzielające od siebie poszczególne części ogrodu. W miejscach takich, jak sale ogrodowe czy galerie szpalery mogą być uformowane w arkady, dające możliwość wglądu z jednego wnętrza ogrodowego do innego. Wysokość arkady w szpalerze powinna być dwukrotnie większa od jej szerokości. Dezallier zaleca, aby w miejscach gdzie nie ma konieczności przechodzenia pod arkadami pozostawić na dole niski żywopłot, tworzący rodzaj podstawy szpaleru. Arkadom towarzyszą wy-

konane ze strzyżonej zieleni kolumny czy pilastry, które powinny zostać zwieńczone wazami uformowanymi poprzez systematyczne cięcie pędów drzew (zalecany przez Dezalliera gatunek to grab). W szpalerach można wycinać nisze, w których staną ławki lub rzeźby, a ciemna zieleń szpalerów stanowi dla nich najkorzystniejsze tło. Wysokość szpalerów może być różna, w zależności od lokalizacji w ogrodzie. Niższe szpalery (*Banquettes*) mają zwykle wysokość 3-4 stóp i znajdują zastosowanie przy obrzeżaniu dróg ogrodowych. W większości przypadków optymalna wysokość szpaleru to 2/3 szerokości drogi, przy większej wysokości zaczynają się problemy z utrzymaniem odpowiedniego zagęszczenia zieleni. Wyjątkiem są wspomniane już wcześniej szpalery, w których korony drzew łączą się, tworząc rodzaj bindaży. Wówczas w dolnych partiach, dla zagęszczenia szpaleru należy wprowadzić nasadzenia bukszpanu lub cisów, a także niewielkie trejażowe płotki wysokości pięciu-sześciu stóp, które pomogą zachować efekt zielonej ściany²⁹.

Niezbędny składnik każdego ogrodu czasów Dezalliera to boskiety. Należy je stosować w sposób niezwykle przemyślany, tak, aby jako elementy wysokie nie przysłoniły ważnych widoków. Zadrzewienia tworzące boskiety powinny być przecięte układem dróg, zaprojektowanym na planie gwiazdy, krzyża, krzyża św. Andrzeja lub *Patte d'oie*. W boskietach powinny znaleźć swoje miejsce gabinety, labirynty, wgłębniaki, sale ogrodowe i teatry, *berceaux*, fontanny, kaskady. Centrum części boskietowej ogrodu powinno stanowić wyjątkowo atrakcyjne wnętrze ogrodowe, np. sala ogrodowa, otoczona kasztanowcami z fontanną lub kaskadą, a drogi do niej prowadzące powinny być szersze niż pozostałe³⁰. Dezallier wyróżnia 6 typów zadrzewień: zwierzyńce i laski (*Bois Taillis*)³¹ – znajdujące zastosowanie na obrzeżach rozległych kompozycji ogrodowych; zadrzewienia średniej wysokości (30-40 stóp) otoczone wysokimi szpalerami (*Bois marmanteaux*); boskiety otwarte (*Bosquets parés*), których wnętrze pozostaje nie wypełnione zadrzewieniem; *Quincunce* – czyli boskiety szachownicowe, obsadzone drzewami według ścisłego porządku geometrycznego, w czasach Dezalliera według siatki kwadratów³²

27. If, for Instance, A Walk of 600 Foot long were no more than twelve or eighteen Foot wide, it would be very defective (...), whereas had it been thirty or six and thirty Foot wide, it would have look very handsome and well proportioned. (...) So Walks of 1200 Foot long, should have their Breadth from forty two to forty eight Foot; Those of 1800 Foot long, from fifty four Foot to sixty Foot; and those of 2400 Foot, or near half a mile long, from sixty to seventy two Foot, ibidem, 1712, cz. I, roz. V, Of Walks, Counter-walks, and Palisades, s. 42.

28. Ibidem, 1712 r., cz. I, roz. V, Of Walks, Counter-walks, and Palisades, s. 45.

29. Ibidem, 1712 r., cz. I, roz. V, Of Walks, Counter-walks, and Palisades, s. 47.

30. If those of other Parts of the Wood have twelve Foot in Width, the Middle Walk should have eighteen, or four and twenty, ibidem,

1712 r., cz. I, roz. V, Of Walks, Counter-walks, and Palisades, s. 49

31. Bardzo ciekawy był sposób użytkowania tego typu zadrzewienia. Zadrzewienie o powierzchni 100 akrów dzielono na dziewięć części. Co roku wycinano jedną część pozostawiając na niej 16 dużych drzew, które z czasem, poprzez naturalną odnowę, dawały początek nowemu zadrzewieniu.

32. The Quincunces we make now-a-days, are very different from those of the Ancients mentioned by Vitruvius, that were like the Cinque-Points of a Die, a Tree being planted in The Middle or Centre of four, which is now quite out of use, because it makes some Walks narrower than others. They now plant their Quincunces in Lines returned at right Angles, forming a Checker or perfect Square every way, ibidem, 1712, cz. I, roz. VI, Of Woods and Groves in general, s. 51.

i na koniec boskiety z roślin zimozielonych, które chociaż uważane za najbardziej ozdobne, ze względu na kłopotliwą pielęgnację i długi czas wzrostu były najrzadziej stosowane.

Oddzielny rozdział traktatu poświęcony jest wgłębnikom, skarpom i innym powierzchniom trawiastym w ogrodzie. Wgłębniak (*Boulingrin*) może występować w ogrodzie w różnych formach – może to być niewielkie obniżenie terenu o geometrycznym kształcie z łagodnie ukształtowanymi skarpami lub też cała kompozycja ogrodowa z fontanną i ornamentem gazonowym na dnie i szpalerami wzdłuż jego krawędzi. Ważna jest głębokość wgłębnika, która powinna wynosić około jednej stopy dla małych wgłębników i dwie stopy dla dużych³³.

Ostatni, ósmy rozdział części pierwszej traktatu poświęcony jest elementom architektonicznym, występującym w ogrodzie: pawilonom ogrodowym, portykom, trejażom, bindażom i dekoracji rzeźbiarskiej. Dezallier przyznaje, że powoli wychodzi z mody (głównie ze względów finansowych) stosowanie w dużych ilościach altan trejażowych i bindaży, jednak są pewne miejsca w ogrodzie, gdzie powinny się one znaleźć. Wyróżnia dwa typy bindaży: naturalne – utworzone ze splecionych gałęzi drzew, wspartych na konstrukcji trejażowej, do obsadzania których proponuje wiązy i lipy holenderskie oraz graby (do wypełnienia dolnych partii) oraz bindaże o konstrukcji wykonanej w całości z drewna i metalu. Do wykonania kraty trejażu najlepsze, według Dezalliera, są listewki dębowe (o przekroju poprzecznym 1 x 1 cal), połączone ze sobą żelaznym drutem. Wielkość oczek kraty w trejażu powinna wynosić od 5 x 5 cali do 7 x 7 cali. Podobna konstrukcja obowiązuje przy większości elementów architektury ogrodowej. Mogą być one dodatkowo wzbogacane kolumnami, pilastrami, wazami i innymi elementami dekoracyjnymi stosowanymi w architekturze. Budowle te powinny być projektowane w oparciu o przyjęty moduł, z zachowaniem odpowiednich proporcji i porządku architektonicznego, jak to ma miejsce przy wznoszeniu budynków. Za najważniejszy porządek architektoniczny dla budowli ogrodowych Dezallier uznaje porządek joński. Konstrukcje trejażowe mogą być obsadzone krzewami róż, jaśminem, wiciokrzewem i winobluszczem. Elementy architektoniczne takie, jak pawilony czy trejaże Dezallier poleca jako elementy zamykające osie widokowe, zwłaszcza w przypadku ogrodów miejskich.

Kolejny ważny element architektonicznego wystroju ogrodu to fontanny, które powinny być zlokalizowane w najbardziej reprezentacyjnych i wyeksponowanych częściach ogrodu. Dla fontann Dezallier zaleca zastosowanie porządku określanego jako *Rustick Order* i ozdobienie ich motywami morskimi. Inne proponowane elementy wystroju związane z wodą to kaskady, kanały i stawy. Dezallier krótko omawia tarasy ogrodowe, podkreślając ich bogatą dekorację rzeźbiarską i częste połączenie z kaskadami, grotami, schodami i rampami, z którymi tworzą kompozycyjną całość. Pod tarasem, na niższym poziomie może być ukryta oranżeria.

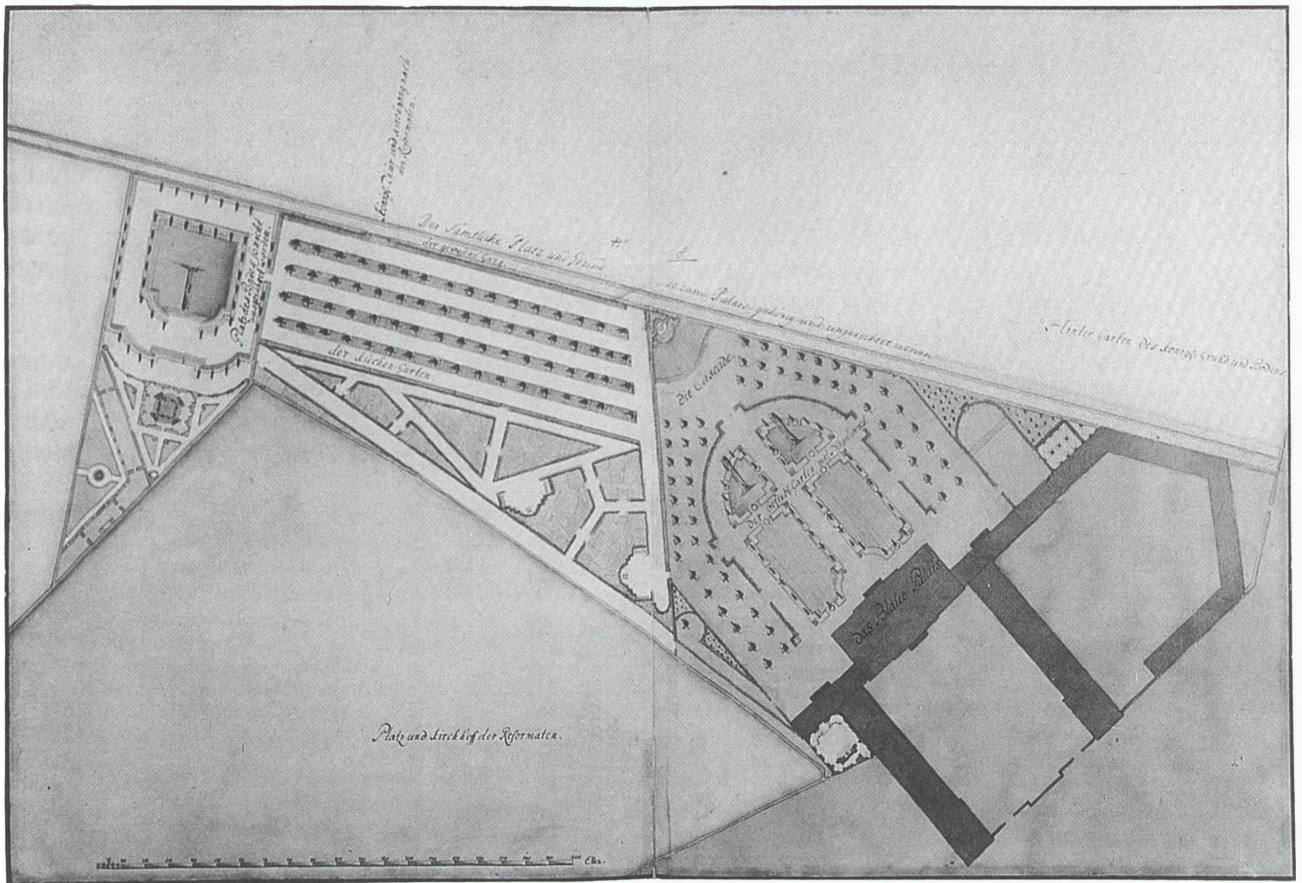
Dużo uwagi traktat Dezalliera poświęca rzeźbom ogrodowym. Najcenniejsze to według niego te wykonane z marmuru, mosiądzu lub złotanego ołowiu, zaś najczęściej spotykane to rzeźby z piaskowca lub gipsowe. Wśród rzeźb ogrodowych wyróżnia grupy rzeźbiarskie, pojedyncze rzeźby figuralne pełnoplastyczne i rzeźby umieszczane w niszach z dokładnie wykonaną tylko częścią frontálną. Ponadto wymienia popiersia, hermy, rzeźby figuralne o wymiarach dwukrotnie mniejszych lub większych, niż naturalne wymiary ludzkiej postaci (*Colossal*), umieszczane na postumentach lub kamiennych podstawach, rzeźby o tematyce zwierzęcej, często używane do dekoracji fontann, kaskad, także w formie elementów fontann ściennych. Tematyka rzeźb odwołuje się zwykle do motywów znanych ze świata antycznego i narzuca porządek ich ustawienia³⁴. Zazwyczaj rzeźby eksponowane są na tle szpalerów, w niszach wyciętych w żywopłotach grabowych lub w specjalnie dla tego celu wykonanych trejażach. Często towarzyszą również parterom. W boskietach ustawia się je w najważniejszych kompozycyjnie miejscach: na placach, gdzie zbiegają się główne aleje lub pomiędzy drogami tworzącymi *Patte d'oie*. Zdobią również sale i gabinety ogrodowe, stojąc w ich centrum lub pomiędzy rosnącymi tu drzewami i arkadami szpalerów. Inny wskazany dla nich sposób rozmieszczenia to symetryczne ustawienie na początku układów alejowych lub szpalerów. Mogą stanowić również zamknięcie perspektywy widokowej.

Na zakończenie rozdziału Dezallier poświęca kilka słów pawilonom ogrodowym typu belweder, podkreślając jeszcze raz ogromną rolę powiązań widokowych dla kompozycji ogrodowej, następnie przechodzi do grot, które uznaje za mało popularne we

33. Ibidem, cz. I, roz. VII, Of Bowling – greens, or hollow Funds of Grass, of great Ascents, Slopes, Banks, and Flat – works of Turf, with the Manner of laying, sowing, and keeping the same, s. 63.

34. *These figures represent all the several Deities, and illustrious Persons of Antiquity, which should be placed properly in gardens, setting the River-Gods, as the Naiades, Rivers, and Tritons, in the Middle of Fountains and Basons, and those of Woods, as Sylvanes,*

Faunes and Dryads, in the Groves: Sacrifices, Bacchanals, and Childrens Sports, are likewise represented in Bass-relievo, upon the Vases and Pedestals, which may be adorn'd with Festoons, Foliage, Moldings, and other Ornaments, ibidem, 1712 r., cz. I, roz. VIII, Of Porticos, Bowers, and Cabinets of Arbor – work, Figures, and other Ornaments, serving to the Decoration and Embellishment of Gardens, s. 76.

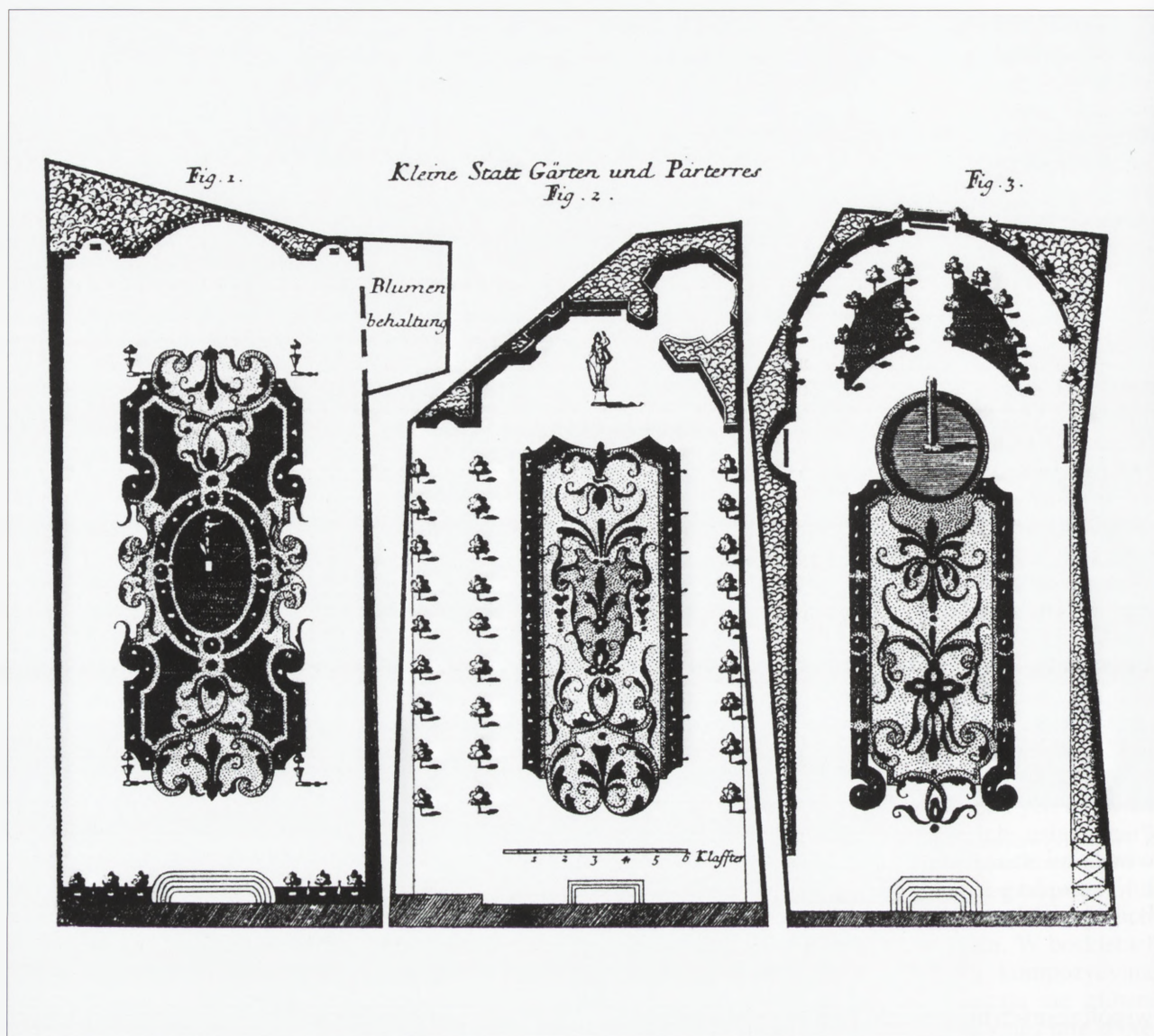
8. Próba przywrócenia symetrii kompozycji ogrodowej zlokalizowanej na działce o nieregularnym kształcie. Ogród przy Pałacu Błękitnym w Warszawie, Karol Fryderyk Pöppelmann, 1726

8. An attempted restoration of the symmetry of a garden situated in an irregularly shaped lot. Garden of the Blue Palace in Warsaw, Karl Fryderyk Pöppelmann, 1726

współczesnych mu czasach. Podobny stosunek ma do ścian ozdabianych iluzjonistycznymi malowidłami, które zaleca stosować na zakończeniach alej. Kolejny wymieniany przez niego element wyposażenia ogrodu to rośliny oranżeriowe: drzewka pomarańczowe, jaśmin, granaty, mirty, laury. Najwłaściwsze dla nich miejsca to partery oranżeriowe, krawędzie tarasów, rabaty wzdłuż parterów. Następnie przechodzi do ław ogrodowych, które powinny być ustawiane w niszach szpalerów, na zakończeniach dróg oraz w salach i gabinetach ogrodowych. Ławy ogrodowe mogą być marmurowe, z piaskowca lub drewniane. Na zakończenie uczuła na fakt, iż wszystkie elementy narażone na wilgoć powinny być przed nią zabezpieczone poprzez pomalowanie farbą olejną. Kolor farby powinien być taki sam dla wszystkich elementów. Dezallier preferuje zieleni.

Powyższe uwagi kończą część pierwszą dzieła, która chociaż poświęcona w zamierzeniu autora teorii sztuki ogrodowej zawiera również wiele praktycznych wskazówek, wspartych licznymi, szczególnie omówionymi w tekście i na rysunkach przykładami.

Analiza zasad kompozycji ogrodowej głoszonej przez Dezalliera rodzi nieodpartą chęć sprawdzenia zastosowania tych zasad w polskiej osiemnastowiecznej sztuce ogrodowej. Nie jest to jednak w pełni możliwe bez prześledzenia na podstawie spisów bibliotecznych faktycznego rozprzestrzenienia *La Théorie et Pratique du Jardinage* w Polsce, a następnie gruntownego przeanalizowania kompozycji wyselekcjonowanych ogrodów. Jednak już wstępne spojrzenie na polskie ogrody regularne XVIII w. w kontekście teorii głoszonej przez Dezalliera pozwala doszukiwać się wielu analogii. Jakby żywcem przeniesione z jego dzieła wydają się być otwarcia widokowe z głównych alei Ogrodu Branickich w Białymstoku na Zwierzyniec Daniela i Zwierzyniec Jeleni. Również lokalizacja pawilonów ogrodowych (Pawilonu Toskańskiego i Pwilonu nad Kanałem) na zamknięciu widoków od strony zabudowy miejskiej pokrywa się z zaleceniami Dezalliera. Podobnie jest w przypadku pawilonu zamykającego oś ogrodu w Choroszczy, otwierającego daleki widok na dolinę Narwi. W Ogrodzie Wilanowskim czasów

9. Przykładowe rozwiązania dla niewielkich ogrodów o nieregularnym kształcie wg Antoine-Josepha Dezalliera d'Argenville
 9. Exemplary solutions for small, irregularly shaped gardens according to Antoine-Joseph Dezallier d'Argenville

Marii Zofii i Augusta Czartoryskich licznie stosowane są polecane przez Dezalliera zielone aleje, pokryte darnią rampy i schody. Również znaczne zróżnicowanie kształtów gabinetów w boskietach wydaje się nawiązywać do zasady Dezalliera dotyczącej konieczności wprowadzania różnorodności form przestrzennych do ogrodu. Ogród przy Pałacu Błękitnym z półkolistym zamknięciem salonu ogrodowego, silnym akcentem architektonicznym na zamknięciu osi głównej i umieszczonymi skrajnie masywami zieleni, mającymi za zadanie przywrócić ogrodowi symetrię bardzo przypomina przytoczone w *La Théorie et Pratique du Jardinage* przykłady zagospodarowania niewielkich ogrodów miejskich o nieregularnym kształcie.

Treści zawarte w dziele Dezalliera nabierają szczególnego znaczenia przy prowadzeniu prac rewaloryzacyjnych w osiemnastowiecznych ogrodach. Książka ta umożliwi w dużym stopniu uzupełnienie informacji, których nie są w stanie dostarczyć często bardzo skromne przekazy archiwalne. Pozwala również na pełniejsze zrozumienie zasad funkcjonowania osiemnastowiecznego ogrodu i jego pielęgnacji. Wiele z opisanych przez Dezalliera mechanizmów i zachowań związanych z zakładaniem ogrodów, zwłaszcza tych dotyczących wzajemnej relacji inwestora i twórcy ogrodu, pozostało zadziwiająco aktualnych do czasów współczesnych.

ANTOINE-JOSEPH DEZALLIER D'ARGENVILLE

Antoine-Joseph Dezallier d'Argenville (1680–1765) is indissolubly associated with the eighteenth-century Classical garden thanks to his treatise *La Théorie et Pratique du Jardinage*, published in Paris in 1709. Dezallier presented assorted issues concerning garden design in mathematical and geometrical rules, lavishly illustrated with drawings (the majority by Alexandre Jean-Baptiste Le Blond) which rendered the principles expounded by him easily translatable into foreign languages and transferable to conditions other than French. The wide impact and international popularity of *La Théorie et Pratique du Jardinage* were linked with the adaptation of the proposed spatial solutions to the financial potential of the less prosperous social strata, and not limited to elites associated with the monarch and their closest entourage, as was the case with works by Dezallier's predecessors.

The treatise is composed of two parts: the theory of the art of gardening and practice. The first considers the principles of selecting the localisation of the residential building and the garden, the general layout of the garden, the creation of beds and parterres, the planting and cultivation of avenues, rows, and bosquets, the creation of indentations, the erection of garden pavilions, and the suitable display of figurative sculpture and other elements of architectural garden decorations. The second part deals with the application of the principles of geometry while planning gardens, conducting earth work, the construction of terraces and stairs, the transference of projects into the terrain, the selection of plants, and nursery beds. The last two chapters discuss spatial elements connected with water: fountains, cascades, pools and canals.

La Théorie et Pratique du Jardinage was widely known in eighteenth-century Poland, and the

principles presented therein were reflected in the gardens established at the time. The vista offered from the main avenue of the Branicki Garden in Białystok looking onto the Stag and Fallow Deer Park appears to be taken straight out of Dezallier. The same holds true for garden pavilions along the axis in the Białystok garden while the localisation of the pavilion closing the main garden axis in Choroszcz, offering a distant view of the Narew valley, coincides with Dezallier's recommendations. Green walks as well as grass-covered stairs and ascents were universally used in Wilanów Garden at the time of Maria Zofia and August Czartoryski. The considerable differentiation of the shape of the bouquets in this particular garden seems to refer to the principle frequently mentioned in the treatise, which called for the introduction of various spatial forms into garden compositions. In turn, the garden of the Blue Palace in Warsaw, with a semi-circular enclosure of the garden salon and strong architectural emphasis on the main axis as well as thickets at the two extremes, planted in order to restore symmetry to the composition, recall the examples of small urban gardens in *La Théorie et Pratique du Jardinage*.

The contents of the Dezallier work assumes particular significance while conducting the revalorisation makes it possible to supplement information which cannot be supplied by the often extremely modest archival sources. It also enables a fuller comprehension of the principles of the functioning of an eighteenth-century garden and its cultivation. Many of the mechanisms and behaviour associated with establishing gardens, described by Dezallier, especially those concerning the mutual relations between the investor and the designer, remain surprisingly topical.